

Т. І. ПАНЬКО
З БЕРЕГІВ ДНІПРА І ДНІСТРА

Мова піде про дві епохальні збірки: «Кобзар» Т. Шевченка, 1840 року видання, і «Русалку Дністровую», видану в 1837 році, автори якої, М. Шашкевич, Я. Головацький і І. Вагилевич, увійшли в літературу під псевдонімом Руська трійця. Обидві збірки настояні на пахощах української пісенної творчості, що стоїть понад діалектами і стає загальнонародним надбанням нації. Обидві є справжнім витвором мистецтва. Виникнувши на конкретно-історичному ґрунті, вони поєднали в своїй образній системі загальнолюдське і специфічно національне.

Спільна генеза образної системи цих двох шедеврів дає право ставити питання про типологію словесного малюнка вміщених у них творів, що становлять собою вершину безперервної нитки народної поезії, осмисленої й піднятої до рівня справжньої літератури. Згадаймо, що українська мова переживала на той час процес самоутвердження. Тому і голос молодого Шевченка, і голоси авторів «Русалки Дністрової» вливалися, з одного боку, у фарватер літературних пошуків доби, з другого — в умовах боротьби за соціальне визволення і національне самовизначення українського народу виражали тенденцію соціального прогресу і національного відродження.

В основу всієї концепції типологічного аналізу художніх творів одного історичного зрізу кладемо принцип дослідження мовно-естетичного об'єкта не самого по собі, а в зв'язку з тим, як його спостерігає і сприймає суб'єкт.

Історична всезагальність естетичного переживання знаходить найбільш чітке вираження в утворенні стилю — системи, що організовує сприйняття в одному заданому ключі, який включає слово в певний асоціативний ряд. Стиль раннього Т. Шевченка, як і стиль Руської трійці, не міг би існувати без розрахунку на те, що слухачеві (читачеві) відомі правила сприйняття елегантних слів типу *могила, сльози, сад-садок-садочок, сиротина-безрідний, козак-козаченько, серденько, калина* і що ці й подібні слова виступають у відомому значенні і відповідному експресивному забарвленні.

Не тільки в віках, але й на синхронному зрізі художній твір функціонує на різних рівнях розуміння, з різним набором асоціацій і різною повнотою охоплення закладених у ньому значень. Поряд з історичними наявні й особисті асоціації, однак вони неодмінно базуються на соціальних. «Кобзар» і «Русалка Дністровая» появилися в одну епоху, на одній народній основі, звідси й однакова знакова система, спільна образна стилістика, наповнена живомовними фольклорними соками.

Про паралелі можемо говорити тому, що мова Наддніпрянщини і Галицької Русі розвивалася «в дусі єдності, взаємності» (М. Возняк). Як Шевченко, так і автори «Русалки Дністрової» розв'язували проблеми народності літератури, мови і стилю. Світоглядні позиції Т. Шевченка базувалися на широкій класовій основі. Спираючись на народну творчість, вироблений протягом століть «духовний фонд понять, уявлень і форм» (І. Франко), Т. Шевченко розвинув ідеї, які стали надбанням народу, оволоділи ним, вплинули на рівень суспільної свідомості. Він підніс народну мову Наддніпрянщини до рівня загальноукраїнської літературної. У «Русалці Дністровій» М. Шашкевич утверджував свої теоретичні погляди на літературу, близьку народові за змістом і формою. І. Вагилевич показував багатства рідної мови, на яку дивився як на справжнє джерело народної літератури і водночас як на багату гілку слов'янської мовної сім'ї: «Наріччя її мають багато спільного між собою і свідчать про різновиди однієї і тієї ж мови. Піднаріччя наріч з'єднують їх між собою так само, як і з братніми мовами інших народів»¹. Підтвердженням цих слів І. Вагилевича є ті мовні й образні паралелі, властиві «Русалці Дністровій» і «Кобзареві» Т. Шевченка, мова якого відразу набрала значення норми й зразка, а система образних засобів, створена на основі народної творчості, піднесла українське художнє слово до взірців

¹ *Возняк М.* У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834-1934) / Нові розшуки про діяльність його гуртка. — Львів, 1936. — Ч. 2. — С. 264.

вишуканої інтелектуальної поезії.

Об'єднує «Кобзар» і «Русалку Дністрову» перш за все призначення народної символіки фольклорного типу: передати поривання до вільного, гідного людини життя, заглянути в своє минуле (не обійшлося тут і без ідеалізації, що є даниною фольклору) і, сприйнявши досвід століть, примусити сучасників задуматися над соціальною несправедливістю і шляхами її подолання.

Фольклорна основа становить собою смисловий ключ, джерело найрізноманітніших асоціацій як у «Русалці Дністровій», так і в «Кобзарі». Зіставимо поезію Т. Шевченка «Думка» з поезією М. Шашкевича «Роспука». У першій читаємо: «Тяжко мені сиротою На сім світі жити — Свої люди як чужії: Ні з ким веселитись» (с. 86)². У другій — «Тяжко голубу малому Гори перебити, Ой ще тяжче безродному На сім світі жити» (с. 70)³. Бачимо повний повтор вислову «на сім світі жити», семантично рівнозначні словосполучення «тяжко мені сиротою» і «Ой ще тяжче безродному». Або: «Чого серце, як голубка, День і ніч воркує» («Думка»), «Тяжко голубу малому гори перебити» («Роспука»). Слова *голуб* і *голубка* мають символічне значення в творах українського романтизму. Слова: *батько*, *мати*, *брат*, *сестра* акумулюють у собі принципи сімейної організації, опоетизованої народною творчістю. Зіставимо дві строфи цього поетичного плану: «Сидить батько в кінці стола, На руки схилився». «Коло його стара мати сидить на ослоні» (К., с. 33). «Батько й мати в могилоньці, Та й сестрицю враг вмертвив» (Р. Д., с. 68).

І для автора «Кобзаря», і для авторів «Русалки Дністрової» такі слова, як *козак* (*козацтво*), *могила*, *ворон*, *пташка*, *дівчинька*, *сестронька*, *степ*, *сад-садок-садочок*, *калина*, *сирота-безрідний*, *соловей-соловейко*, *барвінок*, *зозуля*, наділені особливим значенням. Слово *могила*, зокрема, зберігаючи своє конкретне значення, переростає водночас у символ пам'яті людської, місце роздумів у час спочинку, сповіді і утвердження вищих людських цінностей. «Добре еси, мій Кобзарю! Добре, батьку, робиш, Що співати, розмовляти на могилу ходиш» (К., с. 19). «Аж верхнього насипали Могилу круглу, що морогом не вростає на пам'ять людську» (Р. Д., с. 88).

Названі слова — фольклорні. Їх трактуємо як слова особливої поетичної мови (в джерелах своїх романтичної). У поезію вони прийшли уже зі своїм емоційним забарвленням, із готовими смисловими відтінками. У поетичному словнику Кобзаря й Руської трійці вони набули поетичних обертонів, семантичних нюансів особливої фольклорної якості. Пор.: «Зайде сонце — Катерина по садочку ходить» (К., с. 29); «Серце рвалося, сміялось, виливало мову, Виливало, як уміло, За темнії ночі, За вишневий сад зелений, За ласки дівочі...» (К., с. 7); «Завіз сестру додомоньку, Поховав ю у садочку, посадив над нею руточку, А в головах калиноньку» (Р. Д., с. 67). Зупинимо погляд тільки на словах *сад-садочок*, на їх фольклорній символіці. З одного боку, і в історичному плані, і на синхронному зрізі слово *сад* означає конкретну реалію. Та водночас — на різних рівнях сприйняття — це цілий набір асоціацій: вечори кохання, місце розради, затінене від посторонніх очей, покрите серпанком смутку, місце останнього пристанища. Слово повністю зберігає своє первісне, основне значення і свій речовий зміст, виявляючи художні смислові потенції. Тут, як у краплі води, віддзеркалюється загальний напрямок на єднання реалістичних і романтичних начал художнього стилю. Впадає в око подібне творче бачення і вибір мотивів Т. Шевченка й авторів «Русалки Дністрової». Пор.: «Пожуриться, посумує, що він сиротина» (К., с. 16). «Як би я в сей сторононьці, Як би я безрідний жив» (Р. Д., с. 68). *Безрідний-сиротина* — слова спільного значення. Однакове сприйняття в таких контекстах: «Чи заплаче серце, Одно на всім світі» (К., с. 6); «Бідне серце зайшло кров'ю, Сльози проливаю» (Р. Д., с. 81); «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами» (К., с. 4); «Там нещасен думаю тяжка мовь могила Серед степу о північ сумненько думає» (Р. Д., с. 78). Слова *сльози*, *плакати*, *думати* та ін. конкретні й водночас стильові: до входження в текст вони вже мають свою естетичну цінність. Однак їх узагальнений зміст і широта стилістичного діапазону залежні від контексту. Сказати «Думи

² Шевченко Т. Кобзар. — Спб., 1840 (Далі буде. — К.).

³ Русалка Дністрова. — К., Дніпро, 1972. — 133 с. (Далі буде. — Р. Д.).

мої, думи мої, лихо мені з вами, нащо стали на папері сумними рядами», — це вже вища міра ускладненої думки, виявлена в геніальній поезії Т. Шевченка.

Не можемо обминути й своєрідну лексичну тавтологію в поетичному доробку «Русалки Дністрової» й «Кобзаря»: «Пішла вона до ворожки, щоб поворожити» (К., с. 77), «Ходім, коню, в чисте поле думочку думати» (Р. Д., с. 68). *Думочку думати, ворожка поворожить* — однокореневі слова.

Не емпіричною деталлю, а ракурсом буття виступають у «Кобзарі» і в «Русалці Дністровій» фауна і флора: «Ти зозуля сивенькая, закуй ми сумненько» (Р. Д., с. 71); «Скажи, скажи, тихий вітре, як ся мила має» (Р. Д., с. 76); «Подивися, тополенько!» (К., с. 81); «Море говорить, сонце ночує» (К., с. 19). Ми не зупиняємося на паралельному вживанні постійних епітетів типу *буйний вітер, личко біленьке, чорний / білий вус, дрібні сльози, слово миле (ласкаве), щира правда, білі води, буйний вітер*, якими так рясніють сторінки «Кобзаря» й «Русалки Дністрової», на порівняннях сконденсованого характеру (*соколом злітати, орлом літати*), що передають предметному слову свою символіку. Скажемо тільки, що суцільні типологічні асоціації, типологічна взаємодія слів, їх взаємне забарвлення в «Кобзарі» й «Русалці Дністровій» зумовлені в першу чергу тими узагальнюючими темами, які не тільки дослідник, а й читач неодмінно вичленовує з тексту як відповідь на питання — про що пише автор.

Сфера поетичного осмислення Шевченка й авторів «Русалки Дністрової» — не тільки фольклор і побут. Вона органічно включає в себе шкалу соціальних цінностей. Типологічні форми одного й того ж укладу, ознаки одного часу, переломлені через індивідуальне сприйняття й відтворення, що базувалося на спільних критеріях підходу до синтезу фольклорних і книжних традицій, підказують, що про поетичні паралелі ми можемо говорити не тільки на рівні слів, але й на рівні цілих висловів. Одна з найбільш виразних: «В Україні на могилі зацвіла калина» (Р. Д., с. 70); «Хто посадить на могилі червону калину» (К., с. 35). Образно-стилістичні прийоми «Кобзаря» і «Русалки Дністрової» — це не тільки фольклорно-мовні традиції. Книжні джерела, напр. образні вислови відомої пам'ятки «Слово о полку Ігоревім», так само виразно проступають у мові «Русалки Дністрової»: «Трублять роги жубровії, Сумно коні рзають», «Звонят коні, Брящит мечі, Тьмют стріли калині». Багато книжних ремінісценцій знайдемо і в «Кобзарі» Т. Шевченка. Такі паралелі, зокрема, зумовлюються спільністю соціальної дійсності. Звернімо увагу й на псевдоніми, які теж можна розглядати як відповідні паралелі: Кобзар і Руська трійця, співці Дніпра і Дністра, що уособлювали українську культуру й піднесли народне слово до рівня загальноукраїнської літературної мови.